

УДК 355.01

ПІДРИВНІ СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ (з досвіду російсько-української гібридної війни)

І. П. Рущенко

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, Україна, 61080,
rush_ip@ukr.net*

Статтю присвячено осмисленню подій російсько-української гібридної війни 2014–2015 рр. Специфіка війни четвертого покоління, що була нав'язана Україні, полягає у тому, що на першій фазі активних дій агресор не застосовував зброю, а намагався досягти цілей війни, використовуючи так звану «м'яку силу». Предметом статті є «підривні соціальні технології» (авторський термін, скорочено – ПСТ), що можна розглядати як специфічний різновид соціальних технологій. Специфіка ПСТ у тому, що на території театру воєнних дій використовують тактику «керованого хаосу», розгортаються масові антиурядові акції під прикриттям тези щодо реалізації демократичних прав громадян. Запропоновано залучати спеціалістів соціально-гуманітарного профілю для розв'язання проблем національної безпеки, що відповідає світовому досвіду, зокрема, політиці США під час Другої світової війни.

Ключові слова: підривні соціальні технології, соціологія війни, гібридна війна.

Соціологи мають осмислити потужну кризу, що спіткала українське суспільство у 2014 році. Тут варто, навіть, визнати інтелектуальний борг, бо соціальні дослідники не змогли ані прогнозувати події, ані оперативно відреагувати на актуальні виклики та бодай чимось допомогти суспільству. Вочевидь ситуацію ускладнив факт втручання в українську кризу третьої сторони, що мала приховані й зловісні плани на свою користь. На нашу думку, керівництво Російської Федерації діяло у руслі концепції «керованого хаосу», а роль невидимої руки виконували технологічні розроблення, які випробовувалися на теренах Сходу та Півдня. Різноманітні масовки, нібито хаотичні й спонтанні виступи та «надприродна» активність частини населення насправді укладалися у сценарії, які писали задалегідь теоретики й практики «керованого хаосу» за межами України. Все це монтувалося у стратегію та тактику так званої гібридної війни. Класичні війни передбачали, що функції держави, війська і народу не перехреснюються: уряди займаються політикою, сваряться між собою або миряться; військо веде воєнну кампанію, отже, солдати у різних одностроях б'ються між собою, а народ спостерігає і, звичайно, несе усі тяготи війни на своїх плечах. Війна нового покоління стає «нетринітарною»; класична тріада руйнується, тепер «мирні» натовпи використовуються як зброя; на театрі воєнних дій з'являються іррегулярні парамілітарні формування, війна взагалі може офіційно не оголошуватися, а окупація мати повзучий характер.

Гібридна війна, що нав'язана Україні північною сусідкою, стає дедалі частіше

об'єктом прискіпливої уваги науковців і політиків [1, 2]. Основну увагу приділяють суто військовим аспектам і пропагандистській складовій, натомість, існує, на наш погляд, доволі виражений соціологічний аспект проблеми, пов'язаний з масовими соціальними акціями та застосуванням так званої «м'якої сили» на театрі воєнних дій. Мета статті – розкрити соціальну складову гібридної війни, до якої, на думку автора, належать так звані підривні соціальні технології.

Вважаємо, що російсько-українська війна складається з наступних етапів:

- **Тривала латентна фаза**, що включала різнопланову підготовку агресора до війни нового типу (за класифікаціями воєнних експертів гібридна війна належить до воєн четвертого покоління). Можна припустити, що реальні приготування до атаки на Україну керівництво Російської Федерації починає здійснювати не пізніше 2003 року (з моменту розв'язання штучного конфлікту довкола острова Тузла).
- **Початок активної фази** воєнних дій (кінець лютого 2014 року) із застосуванням проти України «м'якої сили» на театрі воєнних дій під прапором «руської весни». Остання передбачала масові акції та заворушення, що мали на меті «м'яке» захоплення влади в регіонах, проголошення «народних республік», а у підсумку – утворення так званої «Новоросії».
- **Перехід до військової фази** та ескалація збройного протистояння (з середини квітня 2014 року) після зриву планів «мирного» захоплення українських земель від Харкова до Одеси [3].

Підготовка до гібридної війни з Україною зосереджувалася, передусім, у стінах Генерального штабу збройних сил РФ. Про це свідчить, наприклад, виступ його керівника-генерала армії Валерія Герасимова на щорічних зборах Академії воєнних наук в Москві ще на початку 2013 року, тобто в період, який ми відносимо до «латентної фази». Науково-військовій спільноті начальник ГШ пояснював, що сучасні війни, по-перше, не оголошуються і взагалі «стираються грані між миром та війною»; по-друге, виростає значення невійськових засобів, співвідношення між невійськовими та військовими засобами під час гібридної війни дорівнює 4 : 1 на користь перших; по-третє, у «мирний» час потрібно працювати з «опозицією» та активізувати антиурядові виступи цієї «опозиції» вже на першому етапі воєнних дій. Він ставив завдання перед воєнною наукою зосередитися на дослідженні можливостей «м'якої сили» [4].

«М'яка сила» є доволі широким поняттям, яке застосовується для позначення різних інструментів тиску на суверенну країну без застосування зброї. До неї відносять: ідеологічне протистояння (у тому числі історичні, церковні, світоглядні дискурси), відповідні пропагандистські атаки, економічні війни, інсайдерську діяльність осіб, zaangażованих агресором. Зміст «м'якої сили» трансформується з початком активних дій на території країни-жертви агресії. Так, ми були свідками спроби зруйнувати соціальний мир у регіонах, підірвати суверенітет держави й легітимний порядок управління в містах шляхом ширення масових соціальних дій під проросійськими гаслами. Агресор не проголошував початок війни, і масові заворушення мали видаватися за стихійні внутрішньо українські процеси, спровоковані Революцією Гідності. Теза щодо випадковості або стихійності масоподібних явищ на площах та вулицях легко спростовується методом

спостереження і кросрегіонального аналізу подій в обласних центрах Півдня та Сходу України, що відбувалися впродовж двох перших місяців весни 2014 року. Очевидним стає таке: (1) однаковість або схожість цілей масовок, (2) стандартність дій та засобів досягнення цілей, (3) синхронізування проведення акцій в різних містах України у часі, (4) схожість зовнішньої атрибутики, символіки, ідеологічного та пропагандистського забезпечення акцій. Отже, ми були свідками того, як агресор фактично тиражував власні «ноу-хау» по адміністративних одиницях, які він визначив театром воєнних дій.

З погляду соціологічної теорії перебіг подій на етапі «м'якої сили» містить ознаки *соціальних технологій* певного типу. Теорія соціальних технологій є різновидом спеціальних соціологічних теорій, яку розробляли, звичайно, на благо людства. Ідея полягала в тому, аби ефективно використовувати соціологічне експертне знання для управління соціальними процесами. За кілька останніх десятиліть нагромадилося чимало теоретичних праць з питань сутності та шляхів розроблення соціальних технологій. Соціологи завжди бачили в цьому напрямі можливість зробити крок від констатації соціальної реальності до конструювання соціального світу. Надії були доволі «світлими», принаймні, ніхто не вважав за можливе обернути ідею технології проти соціального порядку. Хоча, з іншого боку, раціоналізувати і технологізувати можна геть усе: війну, злочинність, проституцію, корупцію тощо.

Соціальна технологія – це раціональна стандартизація дій індивідуальних або корпоративних агентів, що забезпечує ефективне досягнення поставлених цілей. Під словом «ефективне» розуміємо або напевне (безумовне) досягнення цілі, або скорочення витрат, термінів реалізації, або максимальне підсилення кінцевого ефекту. На практиці технологізують благочинну або волонтерську діяльність, вступ до вищих навчальних закладів, електоральний процес, призов до війська і багато іншого. Технологія – це альтернатива хаосу, ентропії, невизначеності. Соціальна технологія виступає у двох формах: 1) як *програма*, що містить етапи, операції, процедури, засоби діяльності; 2) як *сама діяльність*, що побудована згідно з програмою. Якщо програма від загалу приховується, то друге є наочним, і може бути об'єктом аналізу. Саме це ми і ставимо за мету: дослідити, які технології було використано проти України в рамках гібридної війни, спираючись на історичний матеріал (хоча історична відстань і вимірюється кількома місяцями). Основні спостереження і висновки можна укласти у кілька пунктів.

По-перше, ми пропонуємо (спираючись на досвід російсько-української війни) увести у науковий обіг поняття «*підривна соціальна технологія*» (ПСТ). Останні є специфічним різновидом соціальних технологій, які націлені на створення ситуації «хаосу» та штучне розкручування сценарію «парареволюції» на території противника, вони мають скеровувати «м'яку силу» на досягнення тактичних та стратегічних воєнних цілей. ПСТ будуються так, аби використати масові й нібито «мирні» протестні акції на зброю, що наносить противнику, образно кажучи, удар ножем у спину.

По-друге, воєнний досвід, зокрема, захоплення та анексія АРК Крим, події у восьми областях – Донецькій, Луганській, Одеській, Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Херсонській – розкривають зміст основних ПСТ, підготовлених у штабах агресора для використання на теренах України. До таких технологій належить:

- Технологія створення та використання кримінального натовпу.

- Технологія свавільного проголошення «народної республіки» у межах адміністративної одиниці.
- Технологія «м'якого» захоплення влади у містах на користь агресора.
- Технологія «живий щит» (блокування військових частин, військових містечок, підрозділів силовиків, бронетехніки на марші) з використанням активістів, жінок, навіть, дітей.
- Технологія «референдум» (для остаточного закріплення захоплення влади та державного перевороту в інтересах агресора).

По-третє, вважаємо за потрібне не тільки указати на належність дій агресора та маніпуляцій населенням до класу соціальних технологій, але й виокремити специфіку та відмінності підривних соціальних технологій. На наш погляд, варто звернути увагу на такі особливості:

- Цілі ПТС є руйнівними, по суті, вони розраховані на незаконну зміну влади та поширення хаосу у суспільстві, розкол соціуму, гострий конфлікт та боротьбу, що відповідає планам агресора.
- ПСТ є утаємниченими розробленнями, авторство програми дій, керівні документи, алгоритм ніколи не розголошуються, бо завдання агресора переконати громадськість у спонтанному характері процесів та «нечуваній народній творчості».
- ПСТ розраховані на швидкоплинні процеси, вони не стають частиною соціального життя, використовуються в обмежені проміжки часу, а потім гальмуються, припиняються за рішенням керівного центру.
- ПСТ побудовані на обмані та шахрайстві, бо справжні керівники та ляльководи не відомі широкому загалу, як і не зрозумілими залишаються істинні цілі тих, хто веде гібридну війну, і тим більше – наслідки для регіону та особисто для кожного громадянина.

По-четверте, застосування тактики «керovanого хаосу» за допомогою ПСТ має з погляду агресора суттєві переваги порівняно з тактикою більш ранніх поколінь воєн:

- Події розгортаються на території супротивника, у тому числі в глибокому тилу, отже, вплив уряду країни-жертви одночасно паралізується на значних територіях; є можливість, образно кажучи, увійти у фортецю без штурму мурів, тобто через браму, яку запопадливо розкриває «п'ята колона».
- Виникає реальна можливість використати людські й економічні ресурси не зруйнованих бойовими діями регіонів, що захоплені за допомоги «м'якої сили», для продовження війни, у тому числі і збройними засобами.
- Війну можна не проголошувати, а педальовати через підконтрольні ЗМІ тезу про громадянську війну, що є значним плюсом для агресора, який нібито поважає міжнародне право і може, навіть, зіграти роль «миротворця». Для країни-жертви виникає патова ситуація, бо саме вона і мусить проголосити війну, навіть, якщо цього уникає. В Україні знайшли паліативне і спірне рішення – формулу так званого «АТО».

По-п'яте, ПСТ використовують умови й традиції демократичного суспільства. І тут є пастка для країни-жертви: якщо своєчасно плани агресора не розкрито, то немає

підстав обмежувати підступну активність «п'ятої колони». Саме так відбувалося в Україні у перші тижні та місяці агресії, бо уряд боявся вимовляти вголос слово «війна», відповідний стан не вводився в тих областях, які Російська Федерація вже розглядала як театр воєнних дій. Отже, застосування жорсткої сили до мітингувальників, які вже фактично озброювалися, нібито не мало законних підстав. Отже, демократія має слабкі місця, які агресор може цинічно використовувати, і з цього треба робити висновки на майбутнє.

Аби технологія «запрацювала» потрібні дві речі: 1) управлінський контур, тобто центр, де приймають поточні рішення, аналізують ситуацію, вносять корективи; 2) ресурси, які виділяє «політичний центр», а розпорядження ресурсами покладають на управлінський контур.

Управлінський контур, очевидно, розпадається на дві підсистеми: 1) буквально на місці подій і 2) в генштабі агресора (центр спецоперацій), що за умов сучасних інформаційних технологій здатен доволі ефективно виконувати управлінську функцію на відстані. Суб'єкти управління мусять бути наділеними владними повноваженнями. Природа такої влади є різною. В штабах – це формалізовані відносини, відповідно до ієрархії службових позицій. Безпосередньо на місці подій, у натовпах важливу роль відіграють харизматичні властивості лідерів, моральний авторитет, популярність або впливовість особистості у певних колах. Велику силу має влада грошей; довірена особа, що може оперативно розподіляти кошти буквально на вулиці або майдані, набуває рис «начальника».

Розгортання ПСТ потребує трьох типів ресурсів:

- **соціальні ресурси** – корпоративні й індивідуальні суб'єкти, які стають фігурантами масових акцій і соціальних процесів у призначений день;
- **фінансування** – гроші, частіше всього у вигляді готівки, хоча на сьогодні використовуються банківські платіжні картки та інші засоби безготівкових розрахунків;
- **організаційні ресурси** – наявність «менеджерів», заготовлені соціальні мережі, бази даних осіб, яких можна оперативно використати при плануванні акцій, схеми оперативного зв'язку та оповіщення тощо.
- **медіа-ресурси** – постійне «промивання мозку», психологічна зброя, яка має і самостійне значення, і є обов'язковим компонентом ПСТ. Ресурс потрібен, аби тримати масову свідомість у «потрібному тонусі». Отже, захоплення медійного простору є стратегічним завданням гібридної війни, і ми бачимо на прикладах Донецька та Луганська, що атаки на редакції газет, телевізійних каналів і радіостанцій, захоплення відповідних технічних систем, встановлення контролю над телевежами було пріоритетними завданнями «руської весни».

Жодна технологія не може передбачити усі можливі варіанти розвитку подій, ось чому в технології закладається «коридорний принцип». Головне – досягнення цілі, а шляхи і засоби можуть варіюватися польовими командирами залежно від ситуації. Управління відбувається згідно із заздалегідь розробленого проекту ПСТ, який передбачає певний алгоритм дій, послідовність подій, що утворюють умовний «соціальний

ланцюг». Звернемо увагу, що зчеплення подій та проміжних результатів є критичними точками соціальних технологій. Якщо поставити завдання знайти спосіб руйнування соціальної технології, то напевно треба розірвати зазначений вище ланцюг, аби попередня ланка не ставала базою для наступної дії. Більшість соціальних технологій будуються так, аби загальна мета розпадалася на низку локальних цілей. Успіх або неуспіх в одній ланці означає можливість, або неможливість здійснення наступного кроку. Наприклад, в анексії Криму критично важливими були такі ланки: захоплення ВР АРК, примусовий збір депутатів у приміщенні та їхнє «голосування» за постанову про референдум, блокування активності українських силових інституцій на півострові, організація референдуму на місцях, проведення референдуму та пропагандистське забезпечення дій. Руйнування будь-якої ланки у «соціальному ланцюгу» мало б критичні наслідки для технології загалом.

Отже, у структурі кожної ПСТ є одна або низка критичних точок, де відбувається перехід до певної нової фази подій. Оперативне втручання у ланцюг, руйнування планів агресора у критичній точці знищує усю комбінацію. На відміну від революційних подій, коли маси переходять певну межу конформізму, є аномально збудженими і готовими на самопожертву (це одна з так званих загадок справжньої революції), тактика «керованого хаосу» [5] ґрунтується на штучно створених тимчасових групах активістів; їхній запал може закінчитися у будь-який момент, коли написаний сценарій стикається з непередбаченими обставинами чи розумним та енергійним опором. Саме так, очевидно, сталося в Харкові та Одесі, коли сепаратистським тусовкам було нанесено точених ударів в ході відомих подій 7–8 квітня та 2 травня 2014 року. Ескалація «м'якої сили» в цих містах почала пробуксовувати та увесь пакет заготовлених ПСТ буквально розпадався на очач. Ставало зрозумілим, що агресор не досягне своїх цілей в цих областях у той спосіб, як це робилося в Криму, Луганську, Донецьку. Проте і у Дніпропетровську, і у Харкові, і в Одесі, що уникнули долі захоплених територій, було більше імпровізації та інтуїції у справі руйнації ПСТ, ніж тверезого розуміння їхньої природи та слабких місць.

Кожна соціальна технологія є інтелектуальним продуктом, що продукується особистостями або творчими колективами для практичного використання. Є тут цікавий етичний момент: соціологи (політологи, соціальні психологи) беруться, умовно кажучи, за розроблення зброї масового ураження. Чи допускає це мораль ученого? Ми знаємо, наприклад, як чуттєво ставиться міжнародне соціологічне співтовариство, навіть, до таких порівняно безневинних речей, як методика і техніка соціологічного дослідження. У багатьох західних країнах дослідник не може зробити ані кроку без верифікації його методики спеціальною установою, яка аналізує, чи не порушені будуть права людей, респондентів, інформантів при спілкуванні з соціологами... А тут фахівці соціально-гуманітарного профілю розробляють потужну зброю на замовлення спецслужб або військового відомства! Хоча з іншого боку, фізики, що винайшли ядерну зброю, не мали морального осуду з боку колег і наукового співтовариства. Критика цілком зосереджувалася на політиках та військових, які віддавали накази. На жаль, нам вже відомі факти, як російське керівництво ангажує соціологів. Знана усіма фахівцями на пострадянському просторі установа «ВЦИОМ» «засвітилася» на підготовці до

незаконних референдумах у Криму та на Донбасі; її щедро фінансує уряд і виконує усі завдання будь-якого штибу. Участь соціологів у військових програмах, підготовці гібридної війни, зазвичай, не афішується, але вона наявна.

Потрібно констатувати загальну інтелектуальну неготовність України до ведення воєн четвертого покоління, принаймні, на початку 2014 року. Зрив планів агресора у більшості областей, що були узяті на його приціл, відбувся завдяки консолідації патріотичних сил, а не через готовність державних інституцій до боротьби та потрібну якість силового блоку.

У загальному вигляді можна пропонувати певні кроки для протидії планам агресора та припинення розгортання ПСТ:

У «мирний» період:

- Інтелектуальне змагання з потенційним супротивником, «розуміння» стратегічних цілей і тактичних прийомів, які розробляються відповідними центрами ворога, контрпропагандистська дуель;
- боротьба з «п'ятою колоною» ідеологічними методами, контррозвідувальними заходами, політико-правовим шляхом.

Під час «м'якої фази»:

- Руйнування підривних соціальних технологій на театрі воєнних дій з використанням усіх доступних засобів силового й не силового характеру, зрив оперативних планів супротивника по активізації «п'ятої колони» та розгортанню ПСТ;
- Соціальна мобілізація патріотичних прошарків на захист цілісності країни і на противагу акціям «п'ятої колони».

Ми вже звертали увагу на те, що Україна не використовує світовий досвід залучення до розроблення питань національної безпеки як у критичні періоди, так і у мирний час представників гуманітарних наук [6]. Класичним залишається приклад США, де у роки Другої світової війни буквально відбулася мобілізація найвідоміших соціологів, соціальних психологів, які працювали на користь військового відомства. Спеціалісти соціально-гуманітарного профілю можуть виконати такі завдання:

- Здійснення «інтелектуальної» розвідки та аналіз ідеологічних, політико-стратегічних аспектів і тенденцій у стані потенційного супротивника.
- Рання діагностика ознак формування «п'ятої колони», моніторинг громадських настроїв.
- Ідентифікація ПСТ в момент їх розгортання, знаходження уразливих (критичних) точок кожної з технологій та планування контрзаходів.
- Постійна інтелектуальна дуель у сфері боротьби за уми та серця власних громадян, і репрезентація національних інтересів у світі.

Потрібно усвідомити, що сучасні війни можуть вестися нетрадиційними засобами, і країна має адекватно реагувати на застосування «м'якої» сили та підступні технології як пропагандистського, так і соціального змісту. Підривні соціальні технології варто розглядати як вид потужної зброї, бо їх застосування може вирішити стратегічні воєнні цілі на кшталт захоплення територій та їх анексія (досвід Криму). В умовах нетринітарних воєн високу готовність до можливої агресії мають демонструвати не

тільки державні інституції та традиційне військо, але й громадянське суспільство, активісти, недержавні організації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонов Ф. В. Українсько-російський воєнний конфлікт: сутність, передумови та зміст агресії. Частина 1. Сутність нового формату воєнного конфлікту, його воєнно-теоретичні засади, характерні риси і ознаки [Електронний ресурс] / Ф. В. Антонов, В. Б. Бзот, Є. І. Жилін. – Режим доступу : informnapalm.org/wp-content/uploads/2014/11/Voyenni-konflikty-novogo-typu-4GW.-CHastyna-I.pdf.
2. Парубій А. Війна Росії проти України і світу [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/6/7034046/>.
3. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : монографія / І. П. Рущенко. – Х. : ФОП Павленко О. Г., 2015 – 268 с.
4. Герасимов В. Основные тенденции развития форм и способов применения ВС, актуальные задачи науки по их применению / В. Герасимов // Военно-промышленный курьер. – 2013. – № 8 (476). – 27 лютого 2013 р.
5. Рущенко І. П. Керований хаос: від теорії до практики на теренах України / І. П. Рущенко // Проблеми розвитку соціологічної теорії: матеріали X Всеукр. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Теорії солідарності та конфлікту в поясненні сучасних соціальних процесів», 21–22 травня 2015 року (м. Київ) / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Логос, 2015. – С. 7–9.
6. Рущенко І. П. Війна і соціологія / І. П. Рущенко // Оборонний вісник. – 2014. – № 7. – С. 28–32.

Стаття надійшла до редколегії 24.10.2015

Прийнята до друку 12.12.2015

SUBVERSIVE SOCIAL TECHNOLOGIES (on the experience of Russian-Ukrainian hybrid war)

I. Rushchenko

*Kharkiv National University of Internal Affairs,
Prosp. L. Landau, 27, Kharkiv, Ukraine, 61080,
rush_ip@ukr.net*

The article is devoted to understanding the events of Russian-Ukrainian hybrid war of 2014–2015. Specificity of the fourth generation war that was imposed to Ukraine is that in the first phase of active actions aggressor did not use weapons, but tried to reach the goals of the war, using the so-called «soft power». The object of the article is «subversive social technologies» (author's term shortened – SST), which can be regarded as a specific kind of social technologies. Specificity of SST is that in the theater of war the tactic of «controlled chaos» is used, massive anti-government actions are spread undercover the thesis to implement democratic rights of citizens. Aggressor develop appropriate technologies beforehand, creates management contours, uses the resource base – social, financial, organizational. The analysis of events in the Crimea and eight regions of the East and South of Ukraine made it

possible to single out a number of SST: – technology of arbitrary declaration of «people’s republic» within administrative units; – technology of «soft» seizure of power in the cities in favor of the aggressor; – technology of «human shield» using activists, women and even children; – technology of creation and use of criminal crowd; – technology «referendum». Example of Crimean events proves that the aggressor can actually achieve own goals without the direct use of weapons, if there is no clear understanding of the nature of SST and there is no plan of counter actions. SST have weaknesses and can be destroyed, if the other party uses the means of early diagnosis, reveals the «critical points», there is coordination of efforts of state institutions with patriotic organizations. The author offers to involve specialists of social and humanities to solve problems of national security that correspond international experience, namely US policy during World War II.

Keywords: hybrid war, subversive social technologies, «soft power», «fifth column», tactics of «controlled chaos».